

3-кү арын. 1983 ч. декабрь 30

КИЖИ БОЛГАШ БОЙДУС

Будурунчу күштерини хөгжүлдөөнүн амгы үеде хем-чөөлдөр болгон темпиз долгандыр турар түлдөрдүн камгалаары болгон бодус куралдарларын чөп ажылдаары. Ол болза экономиктиг болгон социал ажур-дузанын талазы-биле улуг сорулга бооп турар. Чугаа болза, херек кырында кижилерини кадынын дугайында бол-гаш чурттуг национал байлаан хумагаалар, ээ ёзу-биле көөрүүнү дугайында болуп турар-дыр. Оон кедересе, ол дээрже келер үеңиз база айтырлар-дыр. Оларын шийирткөөрүндө дараазынын салгалдарынын кандыг байдалдар чурттаары тамаажыр.

(СЭПН ТК-ның декабрь Пленумунга Ю. В. Анарлов-тук чугаазындан).

ЧАЙЫ, КҮЗҮ, КЫЖЫ-ДАА

Черин кызы агарган, Шеттер баа «тоңнаган» Монгун кышты сактырга, Монгунде артык деп... Чайы, күзү, кыжы-даа Чайгаар-ла кээр аалчылар Кайызын-даа кандыг дээр Кайгачыктыг чөлөр... Бодузуус каас-шынжы.

БАГАНАЗЫ

Тыва черин дээрже Шантык кадым туру сен Баганазы — Монгун. Тайтам Шуурган-биле туржур Донгун хатка тендиш Дивейн Чуртталганын үндөзүнн Шак бо согуш намдай Маадыр көстүп, чоргаар Чазык-чагай үдөп каар. Ол хар сөөрткен кара бузут Улаан хатта сээр хоюг Ша-ла ботка дигерлин Ураанын үнү дымнаан. Ожөгээрэн чандырбас кээр, Азырынч жайып калдым. Н. КУУЛАР.

Г. МАКАРОВТУҢ ЧУРУУ.

Шагдан бээр адыг аглаары аңчыларга улуг байыр-дал турган. Аамыг-балаан Соңгу чүктүг улуустары эрттирп келген. Эвенк, манси, ненец аңчылар бо чаңчылдарын ам-даа сатып турар.

Тывага база бо чаңчылдар турган дээрини хоочун аңчылар сактып чугаалаар. Тожунуң суралгы аңчыны чоралар Деверек Ам тогалар хайыраанын ижонинден уштуп алкан болза, черге ээдин дугаа чир, өлдүргөн кийи бурзуу чечен-мерген сөөрткөн октажыр, аңчылар-нын эң аныяан орта мактал, келер үеде ча олча-кеңикти кижи бурзуу чечен-мерген деңге үлөжир турган деп сактып орав.

76 харлыг Байыржал Ба-раан мынчаар сактып чу-гаалаар: — Бистин тожу аңчылар хайыракан чалапканда, үн-гү акымаштар-биле дуга-лавайн тура-ла, аңчылар боштын, эң улуг назылыг кижини «Үгү-ээм» деп мездө-лөп эгелээр. Алыр дзон ол-дун.

Кижилер шагдан тура бо сүдүндөн хымысты ижиңи чоралган болгон оон ишпанын билер, кижиниң кадыны бы-жылдаар, назынын уздыр чөп деп санап, хундүлээр чоралар. Ол ишпаш мел-ляны солунгарына, кур-налдарга хымыс дугайында чүдүлөр эжон эс парлатты-ны, ону колдунда түбүк-дөстөн арааа кижилерге хер-гелээрин сүмелет турган. Ону билди алган азыр ки-жилер Россиядан Ортаа Азия-га хой-хой-биле кези эмне-ди турар апарган турган. Бо байдал хымысты бүгү та-ла-биле өөренип, оон анык-тынын дугайында пертерде-ди, хымыс-биле өмтөр тус-кай эмнегелерин ажадырыга чедирген.

1858 чылда Самара (амгы Куйбышев) хоорай чогууна Н. В. Постников деп эмчи Россияда бир дугаа хымыс эмнегелерин аяктыган. Оон бээр-де хымыс санаторий, кур-орттарга эмнөөрүнүн база бир кол чүдүлү берген. Хымыстың оң шыяры эртен шийинчелдер-биле чоорту ачтыгынын, сөөгү үеде узам тоядарын. Ылчангаш оңу ба-зырмаалар, чоңуну кадыны камгалап быжылдаар сорулга-биле алаа таарымчалар чө-рлөдө хымыс-биле өмтөр тус-кай курорттарын ачкылаан: Казак ССР-де «Бобровое»,

АҢЧЫНЫҢ АРЫН-НУУРУ

Бодурунчу күштерини хөгжүлдөөнүн амгы үеде хем-чөөлдөр болгон темпиз долгандыр турар түлдөрдүн камгалаары болгон бодус куралдарларын чөп ажылдаары. Ол болза экономиктиг болгон социал ажур-дузанын талазы-биле улуг сорулга бооп турар. Чугаа болза, херек кырында кижилерини кадынын дугайында бол-гаш чурттуг национал байлаан хумагаалар, ээ ёзу-биле көөрүүнү дугайында болуп турар-дыр. Оон кедересе, ол дээрже келер үеңиз база айтырлар-дыр. Оларын шийирткөөрүндө дараазынын салгалдарынын кандыг байдалдар чурттаары тамаажыр.

Тыва-аң-мен-биле байлак. Ылангыя Тожу район — эң чараш черлериниң бирээзи. Ында буур-булан, алик-хул-бус, ийи-чары даш кандыг-даа, аңнар бар. Тайга даңгы-назы киш ында албек. А тоорук, кадын, эм-өдүн чүү дээр оңу!

Бо бүгү байлакты ийи-чарыс чинжен, алыска-чис-сен кижилер хары угда де-герезин шоодайларын бо-лаар-дыр. Аларга үн дөп чүвени билбес деп. Тожунуң хоочун аңчыларын бираа-ны Кумзук Хуна-оолонгун Тундума чугаалап олур. Бу-гу назында аңап келген, ол херек чок черге чангыс-даа аң адып көрбөз. Аң-чыны арын-нуурун дуга-йында бодунуң бодалдарын ол меңдө чугаалады. Бир дугаарында бодука, дигит амытаннарга ынакшыл, аң-наарын дүрүмдерин бил-ир аңчылар негеттир деп, ол санап турар. Хууда анык-кончаа сүрүр, хыдычы чо-рук аңчыны эңгезин бол-бас дайыныны болуп ук-тур-дуг.

Хоочун аңчы бодукаа удуз карыя үлгүдөгилерин ыдыдынан хайгаракчы ёзу-биле көрүп олурарын демей-ле төтөлөкчү чорук деп көрүп турар. Борта тоомча чок чорук турбас.

ЧЫЛ САНЫНДА-ЛА

Даваа Дамбаевич Ооржак Бора-Тайга сурдаа чурттап турар. Ол аңчыр сөзүнү келерини шүүт четкилес. Боозун аштап, баш удуз ла-герини эгелээр. Аңчыныкы-га ыяк белеткел эң түндө-ли берип турар. Аңчы чыл-даа хуула социалисттиг хундүлгезин ажык күсөдип келген.

Бо чылын оон аңчылап турар «Хемик» аңчыр-ды. Ыш аңчы-аңгыи эки көр-гүзүлгөни чедип алган. 11 аңчыр-ды планы 108,3 хуу күсөдиптир. Пландан ажыр 30 муң рубльдин продук-

циязын аңчылар күрүнеге дугаалаар. Бо чединкиде хоочун аңчы Д. Д. Ооржактың үлү-ү аазаас. Оон удурткан бригаданы 5 муң рубльдин эки шыярыг аңчы кезин дугаалаар. Аңчылар ам ийи дугаар аңчылашыңча база атынтыпкан. Бо улаада олар эң белеткелгине кир-жир, 3,1 тонна ээтин белет-келерин бригада хууэжес.

«Часнае адар Даваа» деп эң-сөөрү оон дугайында бо-ла чугаалаары бар. Дүржүл-галыг аңчы аң ижин соора көрбөс, кандыг аңчы ижин.

Адыг чаан ийи кижини ужуңдан тууду алгаш мр-жары, оон башын ынакча курдактан ашпас кылдыр азар, ол дээрже аң-мен-ки-жиден деңгелди куду деп ту-вечи көрүзүп турары ол деп, хоочун аңчы Иван Ла-мажап сактып орав.

Тайга ээзинин ижонин көргөн кижини аадаа улуска оон дугайын оёу чугаалаар, «ында мыкшак, мындыг боор» деп чугаалаар. Ол кижин өө-рун баштап алгаш, ижон, ийи шүүт чанынга келген, ам айтып бөөр деп, Дамжир-тан Бараан чугаалаар. Ол чаак эңтей тудар маргылдаа үеңизде бир кижин ырлаан азы йөрөгөн турарын сак-тып орав.

Иреңи сөөктерин шийи-буудуна ораагаш, чүдүк конгулуңне суп наар турган деп, Мergen Ондаар чуга-лап орав. Уңгүр аксын үш азы беш, саарым саннар-биле дугаалаар турган.

Тайга кезикти чертерде, ону хундүлөп ёзуу-биле, мынчаар аңалч ораан-дыр. Ада-өгбөлөрүн бо чаңчы-лын уламчыларын чугула-деп, аңчылар санап турар-лар. Бо чергелгил байырла-дар ылаңчы анык өскөнни бодукаа, дигит амытанна-га ынак чорукка кижилерин чугаагон. Чамдык кижилер деп, неш болза деп чорур-лар кам-хайыра чон кыр-гып-хыдырынга беленер. Тайга аң-менгине хума-галыг болбас болза, төнөп бо-лур.

Н. АЛЕКСЕЕВ. Тожу район.

Аңчы — дадыккан, кап-талган дайыкчы, кычгангаш аңчы-биле аңаа-ла хоочун аңчыны» холуп бо-лас.

Бодус сени ол хире шаңдап турда, сен аааа чүс катап өрелгил мен деп билги аа. Аңчылар күзөңдө, баштай дерини төк. Аңны камгалап салырының ор-нунга, аааа шүүт дөгбө. Бо дүрүмүрү хоочун аңчы К. Х. Тундума кончүт эки билер. Чер-черинге аң-нап чоралган улус бот-боттарыга дугаалаар, ка-рактажыр болгал. Аңчылар хонар басыннарда ыңча-гып тосту. Оттуг ылышты, дусту алап арттырып каа. Ону шочолаас-даа. Келген кижин бурзуу чымын алыр. Чорупкан кижин өскө келер кижиге бир-ле чүвени ар-тырып каар. Аңчыларын бо чаңчыларын хонтак сетки-лар кижилер тоовастаан. Ба-жынын оттулуккан сүт болур.

Аңчыны аңчы-кижи ыс-назы-биле чугаалаар мын-дыр. Сөөгү үш чылда ол ортумаа-биле 4 муң рубль-дин алыр белекчиге. 50 тонна тоорукту чыткан. Аңчына буну, сыя ээдин дуга-лаар. Мону чөлөр адыг чылга көүөдөспөт болза, он күрүнеге кирген аңчы майы хире дээрин көстү бөөр. Бо чединкиин ол аң-мен-биле сөөк, каттыг тайгага бууш ысталап кылашпал чораш чедип алган. Бодукаа хумагалыг болур деп, ол аңчыларга бо-ла чу-гаалап чорур.

А. НУГУРАК.

кайнаар улап чоруткан дээрин дораан тодалардыр. Аң-менгил аажы-чанын ба-за эң билер. Оон-биле кады чораш аңчылар 1 хой-ле чүдүлгөни билди алыр. Хан-Дээр тайгазында оон чөп-лөң чери чок. Уру, Кежээ, Манчүрер дээр чыл саңы-ла эргээш велер.

Хоочун аңчы артамыш-тың аң-менгил камгалаары дээр белекчиге чорукту дугаалаар. Бодукаа хей черге сыйдыр болза, оон сагык аарыыр. Тайгага ылап боор, ол ол база кижиге мындыг тамаажырларын шаңаар деп, ол өөрүңге чугаалап олурар.

А. ДОНГАК.

СПОРТ СПОРТ СПОРТ ТҮННЭЛ ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Шыдыраага Тыва АССР-иниң чемпионоды Кызыл хоорай-ның шыдыраагууна бо-лун эрткен. Алаа республика чемпиону Леонид Мохов ба-за катан ол адын бадыткаан. Маргылдаага тергелдеп тур-ганнарын аразынга сөөгү салгыга улуг өскөришкөөр болбай. Л. Мохов Д. Лоп-санга ууур кара тала-биле наа-даа, оюнуну төнүзүңге келген, артык оолдарыг те-велет турган, кайнар-даа баар көжү чок удуздарыг-чынык төвезин уууткан каа-тарга, салгынын салым-чолу шийиреттиген. Арыг тив-лөгө.

32 харым Л. Мохов шы-дыраага республика чемпи-он атты ийи чыл улаштыр алган ол. Маргылааларын докта-амал киржикчил, теорияны эң билер Л. Моховту рес-публика ийи даңгыр че-мпионнаа турары таары-зас. Ол бо чылга чемпион-га шыгарык белеткелгил кел-ген, бодуңга бугурелдиг ой-лаан.

Он чыл бурунгаар Тыва АССР-иниң чемпиону аттын эдөлөкчүлүк чоралган А. Ады-оол шийиретилгил түннел са-лыгыс. С. Сөвөөни удуш ал-ган таарылдаа, ийиңи сап талаа-биле Л. Моховка де-лелгил боор аралыг оскуну-най ойнап турган. Ийиңиз-лаа маргылаалары киржикчил-лериниң эң аныка. С. Сөвөө болаларын шүүтүзүп солу-тур, оюнун бодуңчулук, тергелерин төпчүк шийит-кел, тайым кылдыр ойнап.

Пандалаа хейте Ч. Оюн пошнар удуз-дээр тур-тарже солчур белек-ле, маан таллашыкчыга болалары монгош кирекиркен. Түннел хадаа барбай. Баарында ду-дуптар огулун наагаштай көжүп наап ноштыг терге-биле шалалтар, мерас чыд-рыгте таарыжыр хире аңаар. К. Лопсан дүжүп берген.

М. Ады-оол биле Ч. Оюн чемпионодты 12—12 саңырамы төндүрө-даа, маргылааларын пелелдизин баулар. Бертер системаны-биле сан-туңуң у-дурп күрөс. Ч. Оюн ийиңи төвөк үгөп.

Маргылаада 14 бирги раз-рядны, ийиңи разрядын 2 шыдыраачы кирекиркен. Бирги разрядындан 10 саңыг ал-ган ойнакчы кылдыркан, шы-дыраа шаптары чедипле. Зал ийиңи шүүтүзүп көсүк агитация-биле дераттыккан. Ук клуб дымтарын хундө-лөп доктаамал ачылалың келген.

Н. ПИШИГИН. С. ДАНЗЫ.

КАЯ, ЧҮҮ БОЛУРУЛ? РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХОГЖУМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА: 31-де—Чая чылдыг бал-маскаралы, Эгелээр 19 шакта, 1-де—урулгарга Чаа чылдыг утрениги. Эгелээр 10, 12 шактарда.

«ЕНИСЕР» КУЛЬТУРА БАЖЫНЫНГА 1-де—урулгарга Чаа чылдыг утрениги. Эгелээр 14 шакта. Чаа чылдыг дымтааныга кезээзи, Эгелээр 19 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫНЫНГА 31-де—урулгарга Чаа чылдыг утрениги. Эгелээр 10 шакта.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫНГА 31-де—Кызыл хоорайның бирги чери дээр эр улус аразынга баскетбол маргылаазының түннел ужурамы. газы. Эгелээр 14 шакта.

4-кү МИКРОРАИОННУҢ ХОККЕЙ ШӨЛЧҮГЕЖИНГЕ 31-де, 1-де—Шайбалыг хоккейге хоорай кубуго дээр маргылаа. Эгелээр 11 шакта.

ДЫШАНЫР ХҮН ШТАВЫ.

ДЕКАБРЬ 30-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Ев». 8.40 — Эр-тенги гимнастика. 8.55 — Школа мануалдарының хундиринде. «Проданный смеж» деп уран-чечен теле-фильмин баштайгы үлдү-рүлгө. Д. Крестун «Тим Талер» ил. Проданный смеж» деп фантастичн тоо-жузун ёзулар. 1-ги болгаш 2-ги сериялары. 11.05 — Телемездээр. 11.10 — 14.15 Чансар. 14.15 — Телемездээр. 14.35 — «Республика-ларым болгон чүртериниң эңилеи». Документал-дыг фильм. 15.30 — «Кыш-кы халээр». Концерт. 15.50 — Орус чугаа. 16.25 — «Тоол-га аалдап чорайны». «Он ийи ай». 18.00 — «Эртем болгаш амыдырал». 18.30 — Ф. Лист. 19-тиг темаларга фантазия. 19.45 — Бөгүн делегейде. 19.50 — Мульти-фильмдер. 19.30 — «Натон-та». ССР-ниң улустары-ның таңыларын. Акаде-миктиг күрүне ансамбли таң-чылар күсөдөр. 19.55 — «Бры-83» деп теледөстөвө-дүн түннел кезээзи. Остан-кинонуң Концерт студиясы-дан дамчыдыла. 21.00 — «Ев». 21.35 — Останкинонуң Концерт студиясыдан «Бры-83» деп кезээзин улаңы-ым. 22.55 — «Одолен-тра-ва». Документалдыг фильм. 23.15 — 23.30 — Бөгүн де-лгейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнасти-ка. 8.20 — Төп теледөстө-ниң болгаш Бүгү-эңилер ра-диоуунуң урулгарың ийиңи ырыңи таңы болуунуң кон-церти. 8.50 — «Кан глоток чистой воды». Улустун ус-тывын ачкыларын дугай-ында. 9.10 — «Ак адылар-ның төртүтүлгө черинде». Эртем-тайыбырлыг фильм. 10.15 — «Маяковский» би-тин-биле. 11.10 — Билиг-күш. Эртем-тайыбырлыг журнал. 11.45 — «Тараачи огул». Уран-чечен фильм. 13.20 — 18.15. Чансар.

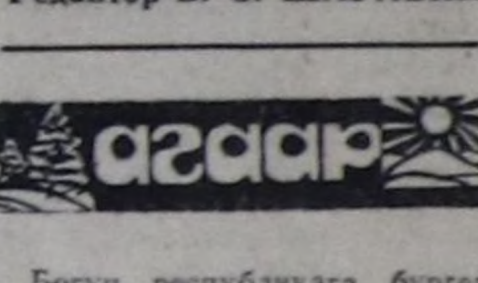
КЫЗЫДАН

18.15 — «Ховаганмай». Чаа чылдыг будузууде тургускан шийикештер. 18.35 — Телемездээр. 18.45 — «Азияны төвү». Програм-мада: «Тываның 40 чылгына — 40 шалпын неделя». «Азия төвүнүң почыма». «Мола-84». Телемездээр. 19.15 — Чарларлар. 19.20 — «Хөгүд өг» (тыва мыла). Чаа чылга тураскаткан үн-дүрүлө.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг уду-нар, чыштар». «Морозко». 20.20 — Лыка маргылаа-зы. Ийи хевиринге Делегей кубуго. ГДР-ден дамчыдыл-га. 21.00 — «Ев». 21.35 — 23.45 — «Бистин бажыны-ым мыла». Уран-чечен фильм. 1-ги болгаш 2-ги се-риялары.

Редактор В. С. ШАВАНИ.

Бөгүн республикага бүргөп, азыр, хар чагбас. Хат кош-кас. Дүне 41—46 градус, хүн-дүс 29—34 градус соок болур.

Автооруктарга эртенги шактарда туманнар. Көстүрү 1000 метрден ашпас.

Кызылга азыр, хар чагбас. Хат кошкас. Дүне 41—43 градус, хүндүс 29—31 градус соок болур.

УКИНОВ

ДЕКАБРЬ 30-ДЕ

«НАЙРАЛ»: «Мы из жа-ла» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Красавица и чудовище» 9.30, 13.10, «Орле-ан» 11.20, 15.00, «Орел и репка» 16.40, 18.35, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Стрелять сторо-жа не стоит» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Приключение маленького папы» 11.00, 13.30, «Дьявольское оружие» 15.00, 16.40, 18.20 (узаткан), 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕР»: «Знахар» 16.30, 19.30 шактарда.

Солун неделяда 6 катан үнер.

Чатгы № 2071.

Редакцияның адреси: 667000, Кызыл, Шетинки болгаш Крайченко кулунчузу бажы № 3. Телефоннары: Редакторун 2-24-63 редакторун 2-24-63, харымалгалыг секретары 2-23-35 секретарынын 2-23-35, партияж амыдырал болгаш үстүрү калыстерины 2-27-13, чага калыстерины 2-27-13, информация калыстерины 2-20-60, култура калыстерины 2-23-54 көзөз ажаа-агы калыстерины 2-21-47, корректорларын 2-27-41 бухгалтерияны 2-12-45, солун калыстерины 2-23-75 телефонче холгар.

667000, Кызыл, Шетинки болгаш Крайченко кулунчузу бажы № 3. Телефоннары: Редакторун 2-24-63 редакторун 2-24-63, харымалгалыг секретары 2-23-35 секретарынын 2-23-35, партияж амыдырал болгаш үстүрү калыстерины 2-27-13, чага калыстерины 2-27-13, информация калыстерины 2-20-60, култура калыстерины 2-23-54 көзөз ажаа-агы калыстерины 2-21-47, корректорларын 2-27-41 бухгалтерияны 2-12-45, солун калыстерины 2-23-75 телефонче холгар.

667000, Кызыл, Шетинки болгаш Крайченко кулунчузу бажы № 3. Телефоннары: Редакторун 2-24-63 редакторун 2-24-63, харымалгалыг секретары 2-23-35 секретарынын 2-23-35, партияж амыдырал болгаш үстүрү калыстерины 2-27-13, чага калыстерины 2-27-13, информация калыстерины 2-20-60, култура калыстерины 2-23-54 көзөз ажаа-агы калыстерины 2-21-47, корректорларын 2-27-41 бухгалтерияны 2-12-45, солун калыстерины 2-23-75 телефонче холгар.

667000, Кызыл, Шетинки болгаш Крайченко кулунчузу бажы № 3. Телефоннары: Редакторун 2-24-63 редакторун 2-24-63, харымалгалыг секретары 2-23-35 секретарынын 2-23-35, партияж амыдырал болгаш үстүрү калыстерины 2-27-13, чага калыстерины 2-27-13, информация калыстерины 2-20-60, култура калыстерины 2-23-54 көзөз ажаа-агы калыстерины 2-21-47, корректорларын 2-27-41 бухгалтерияны 2-12-45, солун калыстерины 2-23-75 телефонче холгар.